

SIPKA SÁNDOR

BEÖTHY ZSOLT IRODALOMTÖRTÉNETI TANKÖNYVE

A KÖZÉPISKOLAI OKTATÁSBAN

1. *Gimnáziumi irodalomtörténeti oktatásunk a XIX. század utolsó harmadában és Beöthy irodalomszemléletének ideológiai gyökerei*

Nem kétséges, hogy Toldy Ferenc művei mellett leghosszabb időre és leghatározottabban Beöthy Zsolt tankönyve nyomta rá bélyegét a magyar irodalomtörténet középiskolai anyagának kiválasztására, rendszerezésére és értékelésére.¹ Tekintélyének, iskolai rangjának legfőbb bizonyítéka, hogy használatának több mint fél évszázados ideje alatt /1877-1932/ többszöri tantervváltozás ellenére az újabb szerzők fokozatos számbavételén kívül lényeges módosítás vagy átalakítás nem történt rajta. Behatóbb ismertetése előtt azonban sajátosságai jobb megvilágítása érdekében röviden utalnunk kell azokra a törekvésekre, amelyek a gimnáziumi irodalomtanítás hatásfokának emelésére újabb tantervek és utasítások formájában a XIX. század utolsó harmadában megnyilvánultak, továbbá rá kell mutatnunk a könyv szerzője irodalomszemléletének ideológiai gyökereire is.

Beöthy tankönyve első kiadása idején a gimnáziumi tanárok egyre súlyosabb vádakat kezdtek emelni az akkortájt uralkodó merev, skolasztikus irodalomtanítási rendszer ellen. *Volf György*, a későbbi híres nyelvész, arról panaszkodott, hogy a gimnáziumi tanulók úgy beszélnek az irodalmi művekről, mint vak a színekről, vagyis olvasmányélmények hiányában átélés és meggyőződés nélkül általános szövegeket reprodukálnak.² *Erődi Béla* megfigyelése szerint

több olyan tanár működhetett abban az időben gimnáziumainkban, aki "feladta (ti. a tankönyvből: S.S.) a Zrinyiről szóló részt, betaníttatta, és elmondatta a Zrinyiásról szóló birálatot és fejtegetést a nélkül, hogy a tanuló csak egyetlen sort is olvasott volna Zrinyiből, vagy vele készítetett volna ítéletet az olvasott részről. A legtöbb tanár meg sem nézhette Toldy irodalomtörténetének olvasókönyvét, talán azt sem tudta, hogy meg van-e írva, vagy sem."³

E tarthatatlan állapot felszámolására vált szükségessé a "nevelőoktatás" rendszerét szolgáló új gimnáziumi tanterv kiadása 1879-ben.⁴ Konkrétan a következő kívánalmakat emlegették vele kapcsolatban: "a középoktatásban meg kell szüntetni a tagozást, a diszciplinák ismétlődését /alsó és felső fok/. Egységes tanítás kell végig a gymnasiumon, mely egymásután fejlessze a tanuló elméjét s az ismeretekből fejlődésük szerint állítsa fel tudalmuk épületét. A mi pedig fő dolog, jó módszert, a régi helyett pszichológiai alapokra fektetett módszert kell inaugurálni."⁵

Nem feladatunk most annak nyomkövetése, hogy a nevelőoktatás herbarti elve *Ziller* és *Rein* közvetítésével hogyan jutott el Magyarországra és a korszak legtekintélyesebb magyar pedagógusának, *Kármán Mórnak* a tantervelméletében milyen változásokon ment át,⁶ szempontunkból elegendő annak kiemelése, hogy ez a tanterv az óraszám 24-ről 30-ra emelésével a magyar nyelv és irodalom tanításának helyzetét lényegesen megerősítette. A tanítási célt így határozta meg: a/ A nyelvtan alapos ismerete és azon képesség, hogy a tanuló oly tárgyakról, melyek tapasztalatának és tanulmányának körébe esnek, világosan szabatosan és ügyesen tudjon beszélni és írni. b/ Irodalmi művek olvasásán, az esztetikai alapfogalmak fejtegetésén és a műfajok elméletén alapuló ismerete a magyar irodalom fejlődésének.⁷ Az általános utasítás pedig a magyar nyelvi oktatás és a többi tantárgy közvetlen kapcsolatának megvilágítása után az anyanyelvi képzés legfőbb céljaként azt je-

lőli meg, hogy "a nemzeti érzületet és gondolkodást, a mint megnevesülve, erkölcsösítve, irodalmunk örökbecsű lapjain jelentkezik, átörökítse a jövő nemzedékre."⁸ A tantervi anyag kijelölésében és elrendezésében - amint tantárgytörténeti tanulmányában *Komár Pálné* kimutatta -⁹ az ún. "kulturhistóriai fokozatok" rendszere érvényesült, vagyis az egyes osztályok tananyaga úgy épült egymásra, ahogyan történelmileg kialakult. Kármán koncepciója szerint ugyanis a tanulók lelki fejlődése voltaképpen az emberiség történelmi fejlődésmenetének ismétlődése. Ennek megfelelően az alsóbb osztályos olvasmányok, stilisztikai, retorikai és poétikai tanulmányok után a gimnázium VIII. osztályában került sor heti 3 órában *a magyar irodalom fejlődésének áttekintésére* a következő elrendezés szerint: "A régebbi irodalomnak Bessenyeiig való rövid tárgyalása után, főleg az újabb irodalom tüzetes ismertetése, a nevezetesebb irodalmi jelenségek méltatása és a főbb irányok megjelölése mellett. Irodalmi és irodalomtörténeti tanulmányok olvasása."¹⁰ A tantervhez csatlakozó Részletes Utasítások megnevezi azokat a szerzőket, akiknek gimnáziumi tanulmányozására különös gondot kell fordítani: *Tinódi Sebestyén, Balassi Bálint, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, Mikes Kelemen és Faludi Ferenc* szerepel a névsorban. A tárgyalásukra vonatkozó utasítás így hangzik: mint koruk szellemi életének és törekvéseinek képviselőit, a tanár tüzetes s a mennyire lehet, fejlődésükre is kiterjedő tárgyalásban részesítse őket; más kevésbé jelentékeny írókról, köréjük csoportosítva, csak röviden, a kor jellemzésében tegyen említést. Hasonlóképp tárgyalandók a legújabb korban az utánzó irányok rövid ismertetésével: *Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Katona, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa, Széchenyi, Jósika, Eötvös, Kemény, Jókai, Szigligeti, Madách.*

Az említett szerzők iskolai tárgyalásának módjára vonatkozóan az az utasítás, hogy "a tanárnak folyton kell ugyan reflectálnia a kor viszonyaira, de a forma kiválóan *biographiai* legyen, ennek keretében jellemzendők az egyes írók aesthetikai álláspontja, főbb műveik, hatásuk az irodalomra és társadalomra. Olvasztatásukban csak magánszorgalomra számíthatni; iskolai ovasmányul róluk szóló irodalmi és történeti nagyobb tanulmányok ajánlatosak... A tanító eljárás ezen a fokon már nagyobbára az összefüggő előadás lévén, igen célszerű lesz, ha a tanár olykor feladatul előadásainak vázlatát írásba is foglaltatja, így mintegy előkészítve tanítványait az egyetemi előadások feldolgozására."¹¹

A pedagógiai közvélemény ezt a tantervet a maga korában nemzeti jelleg és "nemzetiség"-eszme szempontjából nem egységesen értékelte. Mikor *Wlassich Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895-ben kérdést intézett az Országos Közoktatásügyi Tanácshoz abban az ügyben, hogy érvényben levő tanterveink és tanításunk kellő figyelemben részesítik-e a nemzeti tárgyakat, *Csengeri (János)* így nyilatkozott: "Megadták e tanácskozásokon a kellő elégtételt az utasításoknak és tantervnek, mikor kimondták, hogy a nemzeti elemet épp ezek állították az őt megillető polcra. Hisz voltaképp a mi tantervünk az első, mely a tanítás középpontjává a magyar nyelvű irodalmi és történeti tanítást teszi."¹² Másutt viszont ugyanerről a kérdésről ez olvasható: "Kitünő mű lehet ez, de német és nem magyar szempontból. A kor színvonalán állhat, de német és nem a magyar műveltség igényeinek színvonalán. Általános műveltségű nyugateurópai embereket akar nevelni; pedig szerényebb igényekkel kellene beérhetnie, magyar műveltségű, magyar embereket nevelve."¹³ A magyar nemzeti érdek szempontjából egyesek azt is károsnak tartják a tantervben, hogy benne a magyar irodalom történetének tanítása az amugy is csónka évből álló VIII. osztályra van szorítva heti 3 órával.

Ezért jobb a reáliskolák és az autonóm protestáns gimnáziumok tanterve, mivel azok mind a két felső osztályba fölveszik a magyar irodalomtörténetet.¹⁴

Világosan kell azonban látnunk, hogy az itt oly nagy hévvel emlegetett és védelmezett "nemzeti eszme" már nem olyan megújító és előre lendítő erő többé, mint volt 1848 előtt, mikor Petőfi és Arany költészetét táplálta, s mélyen, hitelesen magyar nemzeti irodalmat hozott létre, hanem olyan konzervatív, retrográd magatartás kifejezője, amely hamarosan az autochton nemzeti karakter osztályszempontu értelmezésével, illetve a magyar szupremácia féltésének gondolatával telítődött meg. Ilyen szemlélet alapján kezdték egyre határozottabban hangoztatni, hogy "nemzeti közszellemet kell teremteni. Ezt nagyban előmozdítja a nemzeti nyelvhez való ragaszkodás. A nemzeti egység nyelvegység alapján fejlődik ki."¹⁵ Mások a nemzeti tárgyakban is az eddiginél nagyobb mértékben szeretnék érvényre juttatni a nemzeti elemet azzal az indoklással, hogy "ha eddig a honi dolgokat is idegen szemüvegen át néztük, ezután a külföldi viszonyokat is magyar vonatkozásban lássuk."¹⁶

Wlassich miniszter 1899-ben a Trefort-féle tanterv nemzeti jellegű módosításával próbálta az egyre türelmetlenebbé váló közhangulatot lecsillapítani.¹⁷ Az új tantervet életbe léptető rendelet szerint még erősebben érvényesíteni kell azt a célt, hogy "nemzeti múltunk ismertetése az ifjut a középiskola I. osztályától mindvégig elki-sérje."¹⁸ Ennek érdekében a magyar irodalom történetének ezentul a gimnáziumban is két esztendőre szentelnek. Így gazdaságosabbá válhatott az elméleti anyag elrendezése, másrészt nagyobb lehetőség nyílott az irodalmi művek beható tárgyalására. A közhangulatot azonban ez a változás sem nyugtatta meg, évek múltán is tovább sorjázta az elmarasztaló, keményen bíráló megjegyzések. Ezek további részletezése helyett azonban röviden azt vizsgáljuk meg,

hogy a társadalmi, politikai tényezők sajátos összefonódása, a nacionalizmussá és sovinizmussá sekélyesült nemzeti eszme hogyan befolyásolta és határozta meg *Beőthy Zsolt* irodalomszemléletét, irodalomtörténeti koncepcióját.

A marxista irodalomtudomány értékelése alapján világosan áll előttünk a századforduló e nagyhatású ideológusának (1848-1922), rendkívül tekintélyes tudósának sok le nem tagadható érdeme, de ugyanakkor osztályhelyzetében gyökerező konzervativizmusának hosszú időn át kártékony, visszaható hatása is.¹⁹ Beőthy felfogása szerint a nemzet oszthatatlan, egységes egész - "összszemélyiség". Ennek alapján az irodalomhoz csak azokat a műveket sorolhatjuk, amelyek az egységes nemzet minden tagjához szólnak, melyek minden tagjában annak lelkét, jellegét fejezik ki. Számára nemzet és faj azonos fogalom. A nemzeti lelket a történelemben eleve adottnak vallotta, úgy vélte: "az egyes nemzetek a maguk sajátos lelkivilágánál fogva másképp és másképp fognak visszahatni egy és ugyanazon hatásra.

Ez a szemlélet érvényesül Beőthy irodalomtörténeti tankönyvében is, melyről általánosságban már most megállapíthatjuk, hogy jól megfelelt a középiskolai tanárság jelentős részét foglalkoztató erős nemzeti érdeklődésnek és elfogultságnak.

2. *"A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetésé"-nek első kiadása*

A középiskolai tankönyvnek szánt, de nem lebecsülendő tudományos értéket is képviselő mű első kötete 1877-ben, a második 1878-ban jelent meg.²⁰ A címlapon szereplő megjegyzés szerint a középiskolák VI., VII. és VIII. osztálya számára készült. Az akkor érvényben levő tantervek alapján (az 1871-es gimnáziumi és az 1875-ös reáliskolai) kezdetben nagyobb igénybevételre számíthatott a reáliskolában,

mint a gimnáziumban. Ott ugyanis a VI. osztályban olvasmányként a reformáció és a nemzeti harcok korabeli irodalomból vett szemelvények, a VII.-ben pedig az újabb irodalom fejlődését bemutató olvasmányok szerepeltek a retorika, ill. poétika mellett. Beöthy könyvét, főként annak olvasmányanyagát, ezekben a reáliskolai osztályokban használták. A gimnázium VI. és VII. osztályának más volt a tanterviileg előírt olvasmányanyaga. Mindkét iskolatípusban használták viszont ezt a könyvet az irodalomtörténet tanítárához.

Előszavában Beöthy azt a tankönyvirői elvet erősíti meg, mely szerint "a jó könyv nem sok magyarázatra szorul." Ilyen, külön használati utasítást nem igénylő, önmagáért beszélő tankönyv írására törekedett ő is. Ezután a valóságot sem szépítő őszinteséggel tárja fel az irodalomtörténeti tankönyvírás terén nálunk akkor uralkodó helyzetet, azt, hogy "irodalmunk nem igen bővülködik oly munkákban, melyek a magyar irodalomtörténet *tanítására* alkalmasak. A mink van: vagy érdemes tudományos munka, mely a tanulónak nehéz is, száraz is ; vagy silány vázlat, mely létrejöttét sem a tudomány és irodalom szeretetének, sem a szellemi tulajdon tiszteletének nem köszöni." E szomorú tapasztalatok alapján ő "igazán az ifjúságnak való" irodalomtörténetet akar írni.

A továbbiakban az anyagrendezés és előadás terén önállóságát hangsúlyozva könyvének következő tartalmi és szerkezeti sajátosságait magyarázza: a terjedelmesebb igazolást igénylő adatokat a fejezetek végén található *repertóriumban* közli. (Ez tulajdonképpen a szakirodalomban nélkülözhetetlen bibliográfiai jegyzék.) Az írói életrajzokat - Toldyval és követőivel ellentétben - azért nem szakítja ki az irodalomtörténetből, mert a magánéleti adatok növelik a tanulók érdeklődését, enyhítik a bibliográfiai és kritikai részletek szárazságát, segítik az irodalmi művek megértését.

Látszólag szerkesztési eljárás, valójában azonban az irodalomtörténeti koncepció vetülete, hogy az egyes korszakok bevezetésében olvasható az általános művelődési és izlésirányok vázlata kiegészítve a külföldi írók jegyzetbe foglalt rövid ismertetésével. Itt szerepelnek a szövegértést megkönnyítő művelődéstörténeti és poétikai magyarázatok is.

Olvasókönyvébe - mint írja - terjedelmi és anyagi okokból nem vehetett fel annyi szemelvényt, amennyit szeretett volna. Az irodalomtörténet és az olvasókönyv egy kötetbe szerkesztését azzal indokolja, hogy az új tanterv (az 1871. évi gimnáziumi és az 1875. évi reáliskolai) az irodalomtörténet tanítását egy évre, a középiskola utolsó osztályába szorítja. Szerzőnk szerint ilyen rövid idő alatt az áttekintés csak úgy lehetséges, ha a tanuló akkorra voltaképpen már ismeri az irodalmat, s csupán az "összekötő, történeti fonal ismertetése van hátra." Ennek érdekében "az irodalomtörténeti olvasókönyvet tehát folytonosan forgatnia kell (ti. a tanulónak: S.S.) a felső osztályok stilisztikai, retorikai és poétikai leckéi mellett." Az irodalomtörténet kiváló alakjaival való megismerkedésnek ez a legtermékenyebb formája. Emellett azonban szükség van arra is, hogy irodalmunk jeles alkotásait teljes terjedelmükben olvassák és magyarázzák.

Fontosnak véli Beöthy, hogy a tanuló az olvasmány mellett az íróról is halljon és tanuljon valamit. Ehhez - többekkel ellentétben - nem tartja elegendőnek olvasókönyveinkben az irodalmi szemelvények előtt közölt életrajzokat, mivel azok korból és környezetből kiszakítva mutatják be az írókat és költőket. Szerinte eredményesebb, ha az olvasmányokat "nemcsak az író életrajzának, hanem a megfelelő irodalomtörténeti fejezetnek olvastatása és elmondása követi."

Az első kötet "a legrégebbi időktől Kisfaludy Károlyig" kíséri végig a magyar irodalomtörténet fejlődésének útját. Terjedelme 320 oldal. A következő szerkezeti egységekre tagolódik: Irodalomtörténet: 1-135. l., Olvasmányok: 139-316. l., Tartalom 317-320. l. A főbb részek korszakonként, azon belül időszakonként, illetve műfajonként és szerzők-ként tagolódnak kisebb egységekre. Ezek világos elkülönítését változatos betűtípusok és sorszámozás biztosítja. Az első kötet 35 fejezetet tartalmaz. Az olvasmányok rendezése az irodalomtörténeti rész szerkezetéhez igazodik. Mindezek alapján a könyv könnyen és jól áttekinthető.

Az öt oldalnyi *Bevezetés*ben a következő alapfogalmak magyarázata olvasható: irodalom, világirodalom, egyetemes irodalom, nemzeti irodalom, irodalomtörténet, nemzeti irodalomtörténet, magyar nemzeti irodalom és irodalomtörténet, egyetemes magyar irodalomtörténet. "A magyar nemzeti irodalomtörténet" meghatározásában és tanulmányozása jelentőségének megfogalmazásában Beöthy fentebb jellemzett nemzet- és irodalomszemléletének sajátosságai így jutnak kifejezésre: "A nemzeti szellemnek virágait mutatja be, de nem kiszakítva a talajból, mely őket teremtetten. Az eredmény, melyet nemzeti irodalmunk történetének tanulmányozásából merithetünk: a szép magyar nemzeti alakban való megnyilatkozásának megértése, a magyar faj szellemi életének, működésének, tartalmának megismerése s mindezek alapján nyugvó méltó nemzeti önérték lesz. A nemzeti irodalom ismerete az egyik kapocs, mely a haza fiait nemzetökhöz fűzi; de ezt a kapcsolatot csak egészben és részeiben való teljes ismerete teszi erőssé és állandóvá. Ebben rejlik a nemzeti irodalom történetének haszna és fontossága."

Könyvünk a magyar irodalom történetét lényegében a Toldy-féle periodizáció szerint, csak az elnevezések némi megváltoztatásával, a következő korszakbeosztás alapján tárgyalja: 1. ó kor: 1000-ig (*pagány kor*), 2. *középkor*:

1000-1526, (a *hit* kora), 3. *uj kor*: 1526-1772 (a *nemzetiségi küzdelmek* kora), 4. *legujabb kor*: 1772- máig (az *általános művelődés* kora).

A magyar pogánykor költészetének tárgyalása során említi a tankönyv az ősköltészet csak szólásokban élő néhány példáját, jellemzi röviden őseink vallását, nyelvét, írását. Toldy Ferenc nyomán felsorolja a nevezetesebb hun és magyar mondákat, érintve a hun-magyar rokonság körül kialakult 19. századi vitát is.

Az Árpád-házbeli királyok korában a közállapotok jellemzése után a keresztény vallás hatásának és az irodalom kétirányú fejlődésének: a régi nemzeti költészet folytatásának és az új keresztény vallásos irodalom kialakulásának ismertetése következik. Az előbbiektől említve a regős énekek, királymondák és misztériumok, az utóbbiak közt a Halotti Beszéd és a Königsbergi Töredék. A vegyes házakból származott királyok korában egyrészt a Nagy Lajos és Mátyás alatt jelentkező kulturális fejlődést és a humanisták műdődését jellemzi a tankönyv, másrészt rámutat a Jagellók korában történt hanyatlásra és elszegényedésre. *Janus Pannonius* nevét éppen csak említi, mindössze öt sort szán bemutatására.

Az előbbieknél kissé részletesebb (5-8 fejezet, 21-36 oldal) a mohácsi veszedelemtől a bécsi békekötésig terjedő korszak irodalmának tárgyalása. A közállapotok áttekintése után bemutatja a könyv azt az irodalmi föllendülést, amely a protestantizmus térhódítása nyomán támadt az országban: a vallásos, feddő és tanító költészetet, a történeteket, krónikákat, széphistóriákat és virágénekeket. A korszak két nevezetesebb költőjéről, *Tinódiról* és *Balassiról* rövid, tömör pályaképet rajzol. Verscimeket nem említ, elemzést nem közöl.

A bécsi békétől a szatmári békéig terjedő időszak irodalmának tárgyalása (9-15. fejezet, 36-61. l.) a köz-

állapotokból kinövő vallásos irodalom, főként *Pázmány* munkásságának ismertetésével kezdődik. Rajta kívül nagy elismeréssel és elég részletesen szól a könyv *Szenci Molnár* és *Geleji Katona* munkásságáról. A tudományos irodalmat *Apácai* miatt kellett elmélyültebben tárgyalnia. Önálló terjedelmes fejezet foglalkozik *Zrinyi* és *Gyöngyösi* munkásságának ismertetésével.

A *Zrinyiről* szóló négy oldalas méltatás nemcsak terjedelme, hanem lelkes, szuperlatívuszokat sem nélkülöző hangja miatt is kiemelkedő része a tankönyvnek. A szerző hazafias lelkesedése különösen föllobog a nagyszerű emberi és művészi egyéniség emlékének idézése során. A költő életrajza után a *Zrinyiász* cselekményének vázlata, majd egy jó oldalnyi méltatása következik. *Zrinyi* hadtudományi műveit a nemzetféltő hazafiság és a régi magyar hősiesség ébresztgetése miatt értékeli sokra. Néhány lírai vers címét is említi. Legfőbb értéküknek az érzés erejét tartja. *Gyöngyösi* költészetéről viszont megállapítja, hogy "rendkívüli népszerűségét éppen nem olyatén eposzirői talentómnak köszöni, a melyet ma *Zrinyiben* csodálunk". (I.k. 55. l.)

A főrangú lírikusok és a dráma nyomait ismertető fejezet után a *kuruc költészetet* mint "a nemzeti szellem fontos nyilatkozását" két és fél oldalnyi terjedelemben tárgyalja a könyv. Megállapításait áthatja a szerző együttérzése a függetlenségi harc magyar hőseivel és szomorú sorsu bujdosóival. Azokból az osztályellentétekből, amelyek e harcok során kiütözköztek és néhány kuruc versben kifejezésre is jutottak, semmit sem említ a tankönyv.

Az 1711-től 1772-ig tartó korszak (16-19. fejezet) társadalmi és politikai viszonyainak rajzában arról olvashatunk, hogy Bécsbe telepedett főuraink tovább terjesztették Magyarországon is az idegen szokásokat, erkölcsöt, nyelvet és műveltségi mázt. A korabeli tudományos irodalmat a ma-

gyarországi deákirodalom virágkorának nevezi Beöthy. Főbb képviselői közt Cserei Mihály, Apor Péter, Czwittinger Dávid, Bod Péter és Bél Mátyás nevét említi, részletesebben (két oldal) az időszak két tekintélyes prózairójával, *Mikessel* és *Faludival* foglalkozik. Az előbbi fő érdemének a magyar nyelv megnemesítését tartja, az utóbbinak ujtó, nyelvgazdagító tehetségét emeli ki. A korabeli költészet rövid ismertetésével zárul a magyar irodalom negyedik korszakának tárgyalása, képviselői közt *Faludit*, *Amadét*, *Ráday Pált* és *Szőnyi Benjámint* említi. Ezután néhány iskoladráma, majd a legújabb kor irodalmának ismertetése következik. Ennek végső határát Toldy 1849-ben, Beöthy 1820-ban jelöli meg.

A Mária Terézia és II. József korabeli közállapotok rajza után a költészet áttekintése során (21. fejj.) a klasszicizmus jellemvonásait ismerteti a könyv, majd még ugyanebben a fejezetben iskolák szerint (francia vagy új klasszikai, deákos vagy ó-klasszikai, népies, ingadozó, németgörög klasszicizmus: Kazinczy és köre) rövid jellemzés keretében több mint két oldalnyi terjedelmű jegyzetben áttekinti a korszak írói csoportosulásait. Az egyes költői iskolák ismertetése közben világirodalmi kitekintést is ad, az összefüggések történelmi és társadalmi magyarázatával viszont nem foglalkozik (22-26. fejj.), a felvilágosodás ideológiáját nem magyarázza, irodalmi és művészeti vonatkozásaival nem foglalkozik.

A különféle irodalmi iskolákból kiemelve önálló fejezetben mutatja be és jellemzi a tankönyv *Kármán* (27), *Csonkoni* (28) és *Kisfaludy Sándor* (29) munkásságát. Kármán a magyar prózai stílus fejlesztésében szerzett érdemei miatt méltatja, de eszméi miatt is kiemelkedő írónak tartja. A lélektani biztonság és művészi egyszerűség miatt dicséri a Fanni hagyományai c. regényt. Ebben a kiadásban még nincs említés a nemzet csinosodása c. értekezéséről.

Csokonait a magyar költészet újabb korának Vörösmarty-ig legnagyobb és legeredetibb tehetségű költőjének minősíti a könyv. A részletes pályaképbe szöve említi meglepően széleskörű műveltségét, rendkívül könnyed előadásmódját és jellemének természetességét, továbbá "nemes érzését" ódáiban, végül szerelmi dalainak gyöngédségét és dallamosságát. A Dorottyát "nem szatirikus, hanem egyszerűen komikus, nevettető költemény"-nek tartja, társadalombírálatára nem utal. Egyetlen lírai vers címét sem említi, részletesen csak a Dorottyát ismerteti és méltatja.

Kisfaludy Sándor (29. fej.) érzésének és felfogásának magyarságát a Csokonaiéhoz foghatónak tartja Beöthy, de tehetségét nem értékeli oly sokra, "a regényes nemzeti irány" képviselőjét látja benne, és ez alapon a magyarosokkal és a franciásokkal egyaránt rokonítja.

"A nyelvujítás és hősei" címen külön fejezet (31.) foglalkozik nyelvünk 18. századi állapotával, a nyelv művelés érdekében hirdetett különféle pályázatokkal, Garmathy Sámuel és Beregszászi Pál munkásságával, ezután következik *Kazinczy* részletes életrajza és az irányításával folyó nyelvujítási harc ismertetése. Ennek végső mérlegét úgy vonja meg, hogy hibái ellenére sem szemrehányás, hanem hála és elismerés illeti annak résztvevőit. A Kazinczy követőiről szóló fejezet nyolc nevet említ (Kiss János, Szemere, Szetmiklóssy stb) ezért szükségképpen csak általános jellemvonásokra (érelmesség, csiszolt forma) korlátozódik, *Berzsenyi* költészetét viszont két oldalnyi terjedelmű önálló fejezet (32.) méltatja. A legnagyobb magyar ódaköltőnek nevezi és általánosságban lelkes szavakkal jellemzi. Nagy elismeréssel idézi a tankönyv *Kölcsey* emberi és írói jellemének kiválóságát. (33. fej.) Költészetének szentimentális borongását a korabeli viszonyokban gyökerező elégedetlenségből magyarázza. Hazaszeretetből fakadó fájdalmanak dokumentálására a Himnusz, a Rákos nymphájához és a

Zrinyi két éneke (sic) című verseket említi. Kölcsey szónoki műveit a magyar műpróza legszebb termékei közé sorolja a tankönyv, irodalmi bírálatait pedig uttörő jellegűnek minősíti. A következő fejezetben (34) *Vitkovics Mihály, Dukai Takács Judit és Ujfalvi Krisztina* versei illusztrálják a népköltészet hatását a 19. század elejének magyar irodalmára, ugyanitt olvasható a *Keszthelyi Helikon* nevű költői ünnepélyek ismertetése. Az első kötet elég terjedelmes utolsó fejezete (35) a korszak egyházi, jogi, természetrajzi, földrajzi, történelmi, irodalomtörténeti és nyelvészeti irodalmának főbb képviselőit mutatja be. Részletesebben ismerteti a tévedései ellenére is tiszteletre méltónak tartott *Horváth István* munkásságát. A teljességre törekvésnek és anyagzsufaltságnak bizonyítéka, hogy több mint 25 nevet említ ebben a tudomány terén előkészületnek nevezett korban.

*

A tankönyv 135 oldal terjedelmű irodalomtörténeti részét szervesen egészíti ki a 139-től 316. lapig terjedő olvasókönyv, vagyis az előbbivel azonos korszakbeosztás alapján tagolt szöveggyűjtemény.

Az ókorból 3, a középkorból 17, az új korból 81, a legújabból 60 szemelvény szerepel a gyűjteményben.

*

Beóthy irodalomtörténete II. kötetének első kiadása az elsővel csaknem teljesen azonos terjedelemben 1878-ban jelent meg. Szerkezeti beosztása a következő: Irodalomtörténet: 3-142. l., Olvasmányok: 145-321. l., Tartalom 322-324. l. A két kötet szoros összetartozását jelzi, hogy a II. kötet fejezeteinek számozása az elsőnek folytatása (36-61). A könyv tartalmi anyaga: a magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése Kisfaludy Károlytól, vagyis 1820-tól a megjelenés időpontjáig.

Az 1820-tól 1878-ig terjedő korszak a következő három fejezetre tagolódik a könyvben: az Auróra és Athenaeum kora, a nemzeti műköltészet kora és mai költészetünk. Ennek megfelelően történik az irodalomtörténeti anyag csoportosítása.

Kisfaludy Károly és *Katona József* munkásságát önálló fejezetekben (38-39) tárgyalja a tankönyv. Az előbbinek tárgyjuk, alakjuk és hangjuk igazi magyarossága miatt vigjátékait értékeli legtöbbször. A Bánk bán tragikumát - elméletének megfelelően - az erkölcsi törvény megsértéséből származó sorsszerű következménynek tartja Beöthy, megállapítva róla, "egész drámairodalmunknak nemcsak legköltőibb, hanem legnemzetibb alkotása is." Kisfaludy Károly dráma- és novellairól követőinek ismertetése egy fejezetben történik (40). *Gombos Imre*, *Bolyai Farkas*, *Gál József*, *Kovács Pál*, *Czakó Zsigmond* és *Jakab István* működésének áttekintése mellett kissé részletesebb *Fáy András* munkásságának ismertetése. A *Vörösmarty* tárgyalására szánt tíz oldal terjedelménél és tartalmánál fogva egyaránt a legnagyobbak közé sorolás világos dokumentuma. (41) A szárnyra kapott képzelet, a haza jövője felőli mély aggodalom s az európai eszmék felé közeledésünk "leghatalmasabb kifejezése" miatt sorolja oda és nevezi "az egész magyar költészet első dicsé"-nek. Legnagyobbak a lírában tartja. Pályáját az epikai, drámai és lírai műfajok művelésének megfelelően három korszakra tagolva mutatja be. Az életrajz ismertetésébe szöveződik a Zalán futása méltatása. Első megállapítás róla, hogy "rendkívüli érdemei mellett nagy hibái is vannak." Ezután a cselekmény tömör ismertetése és méltatása következik hangsúlyozva a költői érzés és nyelv elragadó varázsát. Mindez magas színvonalu esszéstílusban, tehát megtanulásra nehéz formában. A kisebb eposzok közt legkiválóbbnak minősíti könyvünk A két szomszédvár címűt. A két

oldalnyi terjedelemben tárgyalt drámák közül legrészlete-
sebben (18 sorban) mint legkiválóbb alkotásnak, a Cson-
gor és Tündének művészi értékeit méltatja, különösen nyelv-
vének kiválóságát és a költői motívumok gazdagságát dicsé-
ri, eszmei sajátosságairól, mondanivalójának lényegéről
nem szól. A lírai versek ismertetése műfaji csoportosítás
szerint történik. A legkiválóbbaknak minősített hazafias
versek közt a következők szerepelnek: Szózat, Az elhagyott
anya, Az uri hölgyhöz, Liszt /sic/, V. Ferdinánd, Jóslat,
Himnusz, Az élő szobor, A hontalan, Gondolatok a könyvtár-
ban, A vén cigány. A kisebb elbeszélő költemények említése
után Vörösmarty élete utolsó éveinek ismertetése követke-
zik, az ekkor keletkezett költeményekről azonban nem szól,
forradalmi magatartásának jelentőségére sem utal. Műelem-
zést nem végez, csak általánosságban méltat és jellemez.

Az "Eposzok klasszikai formában" című fejezet *Csuczor Gergely* és *Garay János* munkásságát tárgyalja. (42) Az ál-
taluk képviselt epikai költészet időszerűségét az 1820-as
magyar történeti körülményekkel magyarázza. "Athenaeum"
fő cím alatt kerül sor *Bajza* és iskolája tárgyalására. A
kritikusi és szerkesztői érényeiről ismert költő lírai ver-
seiről is elismeréssel szól a tankönyv. Az iskolájához tar-
tozók közül rövid jellemzéssel a következőket említi: *Jám-
bor Pál* (Hiador), *Császár Ferenc*, *Vachott Sándor*, *Kerényi
Frigyes*, *Sárosy Gyula*, *Szemere Miklós*, *Papp Endre*, *Nagy
Imre*, *Kunoss Endre*, *Riskó Ignác*, *Beőthy Zsigmond*, *Székcás
Béla*, *Tárkányi Béla*. A nevek nagy száma magában véve is
jelzi a lexikális tejjességre törekvés igényét a műelemzői
és esztétikai szempontok rovására.

"A nemzeti költészet aranykorá"-ról szóló fejezet
(44) *Vajda Péter* és *Jósika Miklós* munkásságának ismerteté-
sével kezdődik. Az előbbinek keleti tárgyú novellákba bur-
kolt társadalombírálatát, az utóbbinak mesekigondoló lele-
ményességét, elbeszélésének könnyed áradását, erkölcsi
eszmeit és szemléletes tájleírásait dicséri. *Eőtvös József*

költői és közéleti munkásságának sajátosságait "bölcseledő és költő" mivoltából magyarázza Beöthy. (45) Életrajza után liráját jellemzi. Őszinteségét és az olvasóra gyakorolt vonzó hatását emeli ki. A költeményekben uralkodó érzelmesség miatt Vörösmarty követői közé sorolja. Regényei közül részletesebben A karthauzit és A falu jegyzőjét tárgyalja. Kisebb művészi fogatkozásaik ellenére mindkettőt nagyszerű alkotásnak tartja.

A korabeli novellairók (Kuthy, Nagy Ignác, Pákh, Frankenburg) rövid jellemzése után (46) igen alapos ismertetés olvasható a legnagyobb magyar regényírónak nevezett *Kemény Zsigmond*ról. Erényei közt első renden említve a széles körű tudományos tájékozottság, a gazdag képzelő erő és a biztos ítéletalkotás, az életrajzba beszöve az írói pályakép és a főbb művek ismertetése. Legrészletesebb a Gyulai Pál című regény elemzése, a többbit a Zord idők előtérbe állításával összesen egy jó féloldalnyi terjedelemben mutatja be a könyv.

Önálló szép fejezet (48) világítja meg a nép felé fordulás okát és jelentőségét a XIX. század közepe táján, majd a népköltési gyűjtések, továbbá a népdalok, népballadák és románcok meleg hangú jellemzése után *Kriza János* és *Erdélyi János* munkásságának ismertetése következik annak megmutatásával, miként készítette elő a népköltészet Tompa, Petőfi és Arany munkásságát. Közülük legrövidebben *Tompa Mihály* költészetének ismertetésével foglalkozik a könyv. Legnagyobb elismerésben az elnyomatás éveiben irt hazafias allegóriáit részesíti. Beöthy nemesi szimpátiájára jellemző a Tompával kapcsolatos következő megállapítása: "Bár a népjogokért lelkesen emelte szavát, a nemesség régi nagyságát és érdemeit is szívesen énekelte." (II. k. 76. l.)

A *Petőfőről* szóló fejezet (50) első részében az életrajz után verseinek eredetiségét, őszinteségét, egyszerűségét és élethűségét mint a magyar néppel rokon vonásokat

hangsúlyozza a szerző, ezt követi műfaji csoportosítás szerint az életmű ismertetése. Itt sem művek elemzéséből történik általános következtetések levonása, hanem fordítva, a tömör és hiteles megállapítások után következik az ide vonatkozó művek címének felsorolása. A Felhők ciklusra vonatkozó következő megállapításból azonban világosan kitűnik, hogy Beőthynek milyen alapvető fenntartásai voltak Petőfi társadalmi és politikai magatartásával kapcsolatban: "A Felhők reflexiói - írja - nem sikerültek; hogy fejlettebb, tisztább világnézetre s önismeretre emelkedjék, ahhoz nem volt sem elég műveltsége, sem elég nyugalma. E nemű költeményeiben dagályt is találunk, a mi különben ritka nála. Hazafias versei, politikai ódái közül is a későbbiekben féktelen tüze, ereje, vadsága, olykor sértő, kegyetlen durvaságba tör s nem képes költői tisztaságra emelkedni" (II. k. 81. l.) Ugyanez az értetlenség és ellenérzés jut kifejezésre Az apostolra vonatkozó következő megjegyzésekben is: "Költői szépségek híján nics e munka; minden hatása hajótörést szenved jellemzési alap-fogyatkozásán, mikor a szabadságnak voltaképpen nem egy apostolát, hanem őrzőngőjét festi. Sok részletében saját dühe tombol, a mint hogy valóban tárgyias Petőfi nem is tudott lenni soha." (II. k. 81. l.)

Az Arany Jánosról szóló fejezetből (51) egyértelműen kitűnik, hogy Beőthy az ő munkásságát tekinti irodalmunk csúcspontjának. Életrajza után a Toldi trilógiát ismerteti. Első részét a naiv, másodikat a regényes, a harmadikat a humoros eposz példájának, az egész pedig a magyar lovagvilág eposzának tekinti. A többi elbeszélő költemény közül legrészletesebb a Buda Halála ismertetése. A cselekmény áttekintése után költői felfogásának mélységét és erejét méltatja. A kisebb elbeszélő költemények közül tartalmi és műfaji csoportosítás szerint 14 címet említ, majd 19 sorban a balladákat ismerteti. Csoportok szerint

általános jellemzést mond róluk ilyen végső következtetéssel: "Akár a történetből, akár a népeletből merit, a komor, sötét, véres tárgyakat szereti, derültebb balladája csak néhány van (Rákócziné, Mátyás anyja, Rozgonyiné)." Ezekon kívül ez a kiadás még csak a Bor vitéz-t és a Szondi két apródját említi. A lírai versekről szóló 16 soros ismertetés zárja a fejezetet. Cím szerint említett versek a következők: Széchenyi /sic/, A dalnok buja, Rendületlenül, Ének a pesti ligetről, Tamburás öreg ur, Epilógus, Télben, A kertben.

A drámáról szóló fejezetben (52) a letűnőfélben levő un. költői irányzat képviselői közt rövid általános jellemzés kíséretében a következő nevek olvashatók: *Vajda Péter*, *Garay János*, *Horváth Cyrill és Tóth Lőrinc*. A színi hatásra törekvő romantikus iskola szellemében működő és a közönség népszerűségét megnyerő szerzők közt első helyen említi és igen részletesen tárgyalja a könyv *Szigligeti Ede* munkásságát. A francia romantika hatása alatt működő színpadi szerzők közt még a következők nevével találkozunk a könyvben: *Czakó Zsigmond*, *Jósika Miklós*, *Kuthy Lajos*, *Obernyik Károly*, *Nagy Ignác*, *Vahot Imre*. Rövid ismertetés olvasható még ebben a fejezetben a költői és színpadi hatásra egyaránt törekvő drámaírókról: *Teleki Lászlóról* és *Hugó Károlyról*. A lexikális zsufoltságra jellemző, hogy a fejezetben 13 szerző neve és 46 dráma címe fordul elő.

A szabadságharc leverése utáni irodalmi helyzetkép ismertetése során a nemzeti műköltészet képviselőit értékelni legtöbbször a tankönyv. Részletesen foglalkozik *Gyulai Pál*, *Szász Károly* és *Lévay József* munkásságával. (53) A kellem, az egyszerűség, az érzés és kifejezés tisztasága miatt a konzervatív akadémikus szemlélet alapján sokra értékeli művészetüket.

A Petőfi utánpótlók közül *Tóth Kálmán*, *Lisznayai Kálmán*, *Zaldr József* és *Székely József* neve olvasható a könyvben

néhány soros magyarázat kíséretében a főbb művek említésével. A *Vajda János* ismertetésére szánt hét sorban csupán a Gina emléke című vers szerepel. Általában sötét indulatokat, szenvedélyt és a képzelet hatalmáról tanuskodó képeket emleget vele kapcsolatban Beőthy. Birálat árnyéka csak abban a megállapításban érezhető, hogy "költészetét érzéki felfogás s a rendkívülinek lázas keresése jellemzik". (II. k. 104. l.) Ezután Arany követőinek *Tolnai Lajos* és *Arany László* munkásságának rövid ismertetése következik. A délibábok hőseit újabb irodalmunk egyik legjelesebb alkotásának tekinti Beőthy, de elismeréssel szól Tolnai novelláinak realizmusáról is. A könyvre jellemző konzervatív irodalomszemlélet legvilágosabban jut kifejezésre a *Reviczky* és társai költészetét jellemző következő szakaszban: "Csupán csak nyelvére nézve marad annyira, amennyire magyar; érzése, felfogása, formái mind idegenek. Külföldi példányainak hatását nem törekszik a nemzeti szellemnek némi nyomával adni vissza. Az érzés, melyből a költészet fakad, a panaszos, a tétlen, a nyögő világfájdalom. Ez hatja át kevés kivétellel mai versíróink nagyobb részét. Technikai ügyességre vannak jeles verselők közöttük; de költészetük egyetlen magyar eleme, a nyelv is csak egyoldaluan fejlik kezeik között: csengésére, hajlékonyságára; míg erejét, jellemző színeit, gyökerességét elveszteni látszik kezökben. Kozmopolita költészet, mint Arany János nevezte." (II. k. 105. l.)

A korszak drámairodalmát bemutató fejezet (54) első része két oldalnyi terjedelemben *Madách Imre* munkásságával, pontosabban Az ember tragédiájával foglalkozik. A cselekmény és tanulság után említés történik a korabeli kritika néhány megállapításáról, amely "általában kisebbnek látta a költőt a bölcselkedőnél, de lelkesedve ismerte el eszméjének tragikai fenségét és mélységét, merészségét és igazságát." (II. k. 108. l.) Az 50-es és 60-as évek dráma-

írói közül néhány mű címének említésével a következő szerzőkről olvasható néhány soros ismertetés: *Szigligeti József*, *Dobsa Lajos*, *Kövér Lajos*, *Rákosi Jenő* és a népszinmű-író *Tóth Ede*. A korszak regény- és drámairói közül leg részleteesebben *Jókai Mór* munkásságát tárgyalja Beőthy (55). Írói jelességeiről szólva népiessége alapján a nemzeti irány nagy költőihöz (Petőfi, Arany) fűződő rokonságát hangsúlyozza, a népmesékhez hasonló előadásmódja miatt a legkitűnőbb magyar elbeszélőnek tartja. A cím szerint említett több mint tíz regényét az előadásmód frissesége, a képzelőerő és a stílus miatt általában dicséri. "jellemző erő és szerkesztő gond" tekintetében első helyre állítja Az új földesur című regényt. Más műveknek viszont a mese valószínűtlensége és a korhűség hiánya miatt művészi fogyatkozásait emlegeti.

A forradalom előtt fellépő, de valójában csak utána kibontakozó elbeszélők közül a következőket mutatja be a tankönyv: *Vas Gereben*, *Pálffy Albert*, *Degré Alajos*, *P. Szathmáry Károly*, *Vadnai Károly*, *Bérczy Károly*; *Abonyi Lajos*, *Győri Vilmos*, *Beőthy László* neve pedig a forradalom után fellépő regényírók sorában szerepel.

A realizmus irányába induló, Dickens és Thackeray hatását mutató újabb elbeszélők közül név szerint senkit nem nevez meg a könyv, de az irántuk érzett gyanakvást és Beőthy konzervativizmusát jól mutatja a rájuk vonatkozó következő megállapítás: "Bizonyos borult hangulat náluk is uralkodik, mint lyránkban; részvétet mutatnak az emberi gyöngeségek és szenvedések iránt. A regény nagyobb stíljére ritkán nyujtanak példát, sokszor süllyednek prózaiságba, s az előadás és alakítás gondja ritka náluk." (II. k. 115. l.)

A tankönyv IV. része hat fejezetben (56-61) a magyar tudományos irodalmat tekinti át a reformkortól kezdve a megjelenés időpontjáig. Az 56. fejezet a politikai irodalom és szónoklat kiemelkedő alakjai közül 10-nek, a nemzetgazdasági és jogtudományi irodalom képviselői közül

pedig 19-nek a nevét emliti fontosabb műveikkel és azok rövid jellemzésével együtt. A történetirókról szóló fejezetben (57) összesen 47, a nyelvészek közt (58) 54, a bölcsészettan és esztétika művelői közt (59) több mint 30, a természettudósok közt is kb. 50 név olvasható (60). A tankönyv elméleti részének utolsó fejezete (61) a vallásos irodalom művelő közül 12 katolikus és 16 protestáns szerző munkásságát említi.

*

A II. kötet olvasmányanyaga mennyiségileg csaknem pontosan azonos az I. kötetével. /145-321. l./ A szemelvények szerzők szerinti megoszlása a következő: *Kisfaludy Károly 8, Katona 1, Vörörmarty 12, Czuczor 4, Garay 2, Bajza 5, Vachott Sándor 1, Jósika 1, Eötvös 5, Kuthy 1, Kemény Zsigmond 2, Erdélyi János 3, Kriza János 2, Tompa 7, Arany 12, Szigligeti 1, Gyulai 5, Szász Károly 3, Lévy 1, Tóth Kálmán 3, Vajda 1, Tolnai 1, Arany László 1, Madách 1, Rákosi Jenő 1, Jókai 1, Széchenyi 1, Kossuth 1, Deák 1, Szalay László 1, Csengeri Antal 1, Salamon Ferenc 1, Greguss Ágost 4, Toldy Ferenc 2, Petőfi 13.*

A szemelvények kiválasztása és szerzők szerinti számszerű megoszlása a Toldy Ferenc nyomán kialakult irodalomtörténeti értékrendet és ugyanakkor a szerkesztő irodalomszemléletének népi nemzeti irányultságát mutatja, de érzékelteti azt a törekvését is, hogy a lehetőség szerint minél több irodalmi műfaj szerepeljen gyűjteményében.

3. A tankönyv fogadtatásának sajtóvisszhangja

A különböző sajtóorgánumok már az első kötet megjelenése után mint a kulturális élet jelentős eseményéről számoltak be Beöthy irodalomtörténetéről.²¹ A névtelenség homályába burkolózó cikkírók főként az önállóság, alaposág,

tömörség, illetve a jellemzés ereje és világossága miatt dicsérték. Nemcsak az iskolai oktatás, hanem az irodalomtörténet-írás szempontjából is értékes műnek minősítették. A Petőfi Társaság Lapjá-nak magát meg nem nevező recenziése viszont éppen az eredetiség és önállóság hiánya miatt emelt ellene kifogást.²² Megítélése szerint az írók munkásságának értékelésében és szellemének felfogásában Beöthy Toldy Ferenc szolgálja követője. Tőle való átvételnek tartja a könyv rendszerét is annyi változtatással, hogy a legújabb kort nem 1772-től 1849-ig számítja, mint Toldy, hanem csak 1820-ig.

Imrei Ferenc a Petőfi Társaság havi közlönyében, a Koszoruban²³ a századvégi irodalmi ellenzék oldaláról bírálta Beöthy tankönyvének II. kötetét. Legfőbb kifogása ellene, hogy értékrendjében Gyulai kritikai mércéje érvényesül. Elismeréssel szól Beöthy folyékony, könnyed stílusáról, de fölháborodva állapítja meg Salamon Ferenc háttérbe szorítását Csengeri Antal mögött, kinek több munkájáról kimutatja az eredetiség hiányát. Élesen tiltakozik a tankönyvnek Kossuth érdemeit kisebbitő megállapítása ellen: "Nem annyira az eszmék mélysége vagy szélesebb körű tudományos készültség jellemzi, mint inkább a kor uralkodó jelszavainak és érzéseinek ügyes felhasználása." Ugyanilyen értéktorzításnak tartja azt is, hogy Beöthy szerint nem Petőfi a nemzet legnagyobb költője. A tankönyvíró ugyanis úgy véli: "Petőfi költészetének érdekessége részben az ő életviszonyainak érdekességén alapszik" A bíráló ezt az értékelést éppugy a "Gyulai-féle furfang" érvényesülésének tekinti, mint Jókai háttérbe szorítását Kemény Zsigmondhoz képest. Az irodalmi ellenzék hangja szólal meg a Gyulai és Arany László tulértékelése elleni tiltakozásban, valamint a tehetséges fiatalok (ifj. Abrányi Kornél, Balázs Sándor, Endrődi, Bartók Lajos, a korán elhunyt Zilahy Károly és Abrányi Emil) mellőzése miatti háborgásban.

Ezeknél a különféle pártállástól befolyásolt, eléggé felszínes és szubjektív cikkeknel pedagógiai szempontból lényegesen tanulságosabb a tankönyv író és gyakorló pedagógus, *Névy László* két birálata.²⁴ Névy elsősorban az iskolai használhatóság szempontjából vizsgálja a művet. Tárgyilagosságra törekedve mérsékelten és megfontoltan adagolja az elismerő szavakat. Nem rendkívülinek, csak érdemes alkotásnak minősíti Beöthy tankönyvét mint a szerző tárgyismeretének, fáradhatatlanságának és ügyszeretetének bizonyosságát. Elismeri róla, hogy "adataiban gazdag, felhasználja a legjobbakat s helyes tapintattal választja meg a mi jellemző vagy érdeket tud kelteni; ítélete alapos, tárgyának elrendezésében és feldolgozásában több tekintetben önálló; előadása correct, folyékony." (434. l.) E dicséretre méltó tulajdonságokkal szemben viszont tévesnek tartja Beöthynek az előszóban hangoztatott ama megállapítását, mely szerint "a jó tankönyv nem sok magyarázatra szorul." Névy úgy véli: "az iskolakönyvnek az a feladata, hogy vezérfonál legyen a tanuló kezében, s az oktatás anyagának *lényegére* nézve támogassa annak elméjét. Életet maga az oktatás ad a tanításnak, a tanító van arra hivatva, hogy belevezesse a növendéket a fogalmak, az ismeretek alakulásának menetébe, s kijelölje az utakat és módokat, melyeken és melyek szerint az ismeretet valódi tudássá lehet emelni. Az az iskolakönyv, mely az élő tanítást feleslegessé vagy legalább másodrangúvá akarja tenni, nem számol magával a legfőbb tényezővel: a tanulók képességével, melyet tulbecsülni ép oly pedagógiai hiba, mint egyáltalában kicsinyleni." (434-435. l.) Névy megállapítása szerint ebben a könyvében elvi álláspontja ellenére Beöthy sem tudta mellőzni a magyarázatot. Erre utalnak az irodalomtörténeti szöveghez és az olvasmányokhoz kapcsolódó nagyszerű jegyzetei. Iskolai szempontból nem erénye e könyvnek, hogy tullep a középiskolai tananyag keretein. A Toldy-féle koncepciótól történt kisebb eltérések (a legújabb kor

első időszakát nem 1849-ig, hanem 1820-ig számítja, a "francia iskolát" "új klasszikainak nevezi stb.) rosszzallása után néhány irodalomtörténeti értékelés ellen tiltakozik: kétségbe vonja azt a megállapítást, hogy Berzsenyi a "legnagyobb magyar ódaköltő", sokallja a prófétákról és zsoltárákötőkről mondottakat. Kimutatja, miért nem felel meg a könyv tananyaga szempontjából a reáliskola VI. osztálya számára. Végső következtése, hogy Beőthy könyve csak irodalomtörténeti áttekintésre alkalmas, a retorika és poétika VI. és VII. osztályos tanítására nem. A II. kötetéről az a bíráló véleménye, hogy használhatósága csökken az anyag bősége miatt, a Toldyt követő pragmatikus tárgyalásmód pedig nem illik bele a középiskolai oktatás formájába. A gimnáziumi új tanterv szerint a régi irodalomból sokkal kevesebb anyagot kellene venni, a tárgyalásmódban pedig a korviszonyok szem előtt tartása mellett a "biográfiai" szempontot kellene érvényesíteni. Névy szerint Beőthy könyve tehát értékei ellenére nem felel meg a tantervi követelményeknek. A szemelvényanyaggal kapcsolatban pedig az a kifogás, hogy a regényekből, drámákból és novellákból töredékek szerepelnek. Az alsó osztályokban már tárgyalt szemelvények ujraközlése feleslegesnek tűnik.

Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy az iskolai oktatás szempontjából nem ilyen tankönyvre lett volna szükség. Ennek ellenére mégis szerepelt évtizedeken át az ajánlottak között, nyilvánvalóan azért, mert a többieknél közelebb állt a kívánatos mintához. Sokáig tartó használatának jogosultságát a legújabb szaktudományi értékelés következő eredményeinek hangsúlyozásával indokolja: "A középiskolák tanára ezzel kapott először olyan tankönyvméretű összefoglalást, amelynek nyelve stílusa, előadásmódora a művészi értékű próza szintjén állott, amelynek tudományos értesültsége s megbízhatósága korszerű volt, a kiadás napjáiig terjedt, amely világos irodalmi szempontu felosztáson alapult, s amelynek arányérzéke műfajok, művek és szerzők tekintetében egyaránt reális volt. Külön érdeme, hogy

minden egyes korszakban adta az irodalommal rokon és érintkező tudományterületek tömör áttekintését s jól válogatott bibliográfiáját is. Nem tankönyv volt, hanem kézikönyv, a művelt közönség számára, s még inkább segédkönyv, a tanárok kezébe. Jobbat e műfajban, el kell ismernünk, azóta sem kapott, mindmáig a magyar tanárság. Később átdolgozta, bővítette - s rontotta."²⁵

Ennek a jellemzésnek szakmai hitele aligha vitatható. Azt a megállapítást azonban, mely szerint Beöthy irodalomtörténete "nem tankönyv volt, hanem kézikönyv, a művelt közönség számára, s még inkább segédkönyv a tanárok kezébe" a pedagógiai gyakorlat alapján úgy kell módosítanunk, hogy a "kézikönyv" és "segédkönyv" mellett alapvető *tan-könyvi* funkciója is volt ennek a műnek. Elsősorban a szerző maga is erre szánta, több mint egy fél évszázadon át így használták a középiskolákban és ilyen szempontból történtek a későbbi átdolgozások. Velük kapcsolatban tanulságos megvizsgálni, hogy ezek a "javított és bővített" kiadások miben mutatnak igazi javulást, és hogyan nyilvánul meg bennük a fenti idézetben említett "rontás".

4. A javított és bővített új kiadásokról

Az 1880-ban megjelent 2. kiadás előszava szerint a tanárok részéről megnyilvánuló szives fogadtatás oly nagy kelendőséget szerzett a könyvnek, hogy másodszeri megjelentetése a vártnál korábban vált szükségessé, ezért a szerzőnek a tervezett nagyobb átdolgozásra nem volt lehetősége. Ennek ellenére a könyv külső formájában és terjedelmében némi változás történt.²⁶ A címlapon itt is feltüntetve, hogy a középiskolák VI-VII-VIII. osztálya számára készült. A fejezetek száma, címe, tartalmi beosztása változatlan. Az áttekinthetőséget támogató formai újítás a lapszéli vázlatpontok beiktatása és a jegyzetanyag az egyes fejezetek végéről a tartalomjegyzékbe történt betüren-

des áthelyezése. Az olvasmányanyag válogatása egyes szemelvények kihagyása és újabbak felvétele folytán az előbbinél jobbnak mondható. Az I. kötetben 14, a II.-ban 9 változtatás történt. A vizuális szemléltetés érdekében történető ujtításnak tekinthető, hogy a 2. kiadástól kezdve mindvégig az I. kötet címlapja után a Halotti Beszéd és Könyör-gés hű másolata található.

A 3-ik (1883-84) és 4-ik (1886-87) kiadás a lapszámózás alapján némi terjedelmi bővülést mutat ugyan²⁷, de ennek elsősorban formai és nyomdatechnikai magyarázata van, nem annyira szövegkiegészítés az okozója.²⁸ Azok a kisebb stiláris módosítások és adatpótlások, amelyek ezekben az újabb kiadásokban felfedezhetők, nyilvánvalóan javították a könyvet, de a 3-ik kiadás I. kötetének 35-ik fejezetében már mutatkozik olyan tartalmi megnyilatkozás, amely a szerző társadalmi-politikai szemléletének konzervativizmusáról árulkodik, ennél fogva nem javításnak, hanem a fenti utalás szerint inkább rontásnak tekinthető. Itt a felvilágosodás irodalmának ismertetése során derül ki, hogy Beöthy tárgyilagosságra törekvése ellenére sem tudja Martinovics és társai munkásságát ellenérzés nélkül jellemezni. Több rokonszenv érződik az "aufklärísták" ellen küzdő *Szeicz Leó*, egri szervita egyházvédő harcának említésében, mint a Vérmezőn kivégzett forradalmi írók tevékenységének értékelésében.

Az 5-ik kiadáson végzett lényegesebb változtatásokról (1888-89) a szerző maga így nyilatkozott: "E kiadásban könyvem nem egy adattal és toldalékkal bővült. Nemcsak az újabb kutatás eredményeit használtam fel, hanem egyéb módosításokat is tettem a régi szövegen. Szabatosabban igyekeztem meghatározni az irodalomtörténet körét, átdolgoztam a nyelvtörténeti cikkeket, a széppróza fejlődésére nagyobb gondot fordítottam, az iskolák jelölésére egyszerűbb, s tán találhatóbb elnevezéseket használtam, s fejlődésöknek, kapcsolatuknak és elágazásuknak rendszerét egy új szakaszban

állítottam össze." (I. k. VIII. 1.) Ez a kissé nagyobb arányú átdolgozás természetesen a terjedelem némi megnövekedésével járt²⁹, de a fejezetek számának megváltozását vagy a könyv teljes szerkezeti átrendezését nem vonta maga után.

A 6. (1890-91) és a 7. kiadás (1900-01) elsősorban azért érdemel említést, hogy megjelenésük közt tíz esztendő telt el. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy az előző kiadásokból már elegendő példányszám volt forgalomban, és olyan különbség nem volt a régebbi és újabb változatok között, amely az iskolai használatot akadályozta volna. Az a tény, hogy a 7. kiadás I. kötet 3. fejezetében említés történik az 1898-ban felfedezett "Gyulafehérvári versek"-ről, mutatja, milyen éberrel őrködött a szerző könyvének szakmai hitelessége felett.

Lényegesebben változott a tankönyv terjedelme és tartalma az 1903-ban megjelent 8. kiadásban.³⁰ Már a címlap is jelzi, hogy a Halotti Beszéden kívül "számos kép" is található benne. Az I. kötetben 36, a II.-ban 41 az írói arcképek, kéziratok és hasonmások száma.³¹ Ezek didaktikai jelentősége nyilvánvaló, hiszen kedvezően szolgálják szerzőknek és műveknek közelebb hozását a tanulókhöz, emelik a könyv esztétikai értékét, ugyanakkor rávilágítanak az itt érvényesülő irodalmi értékrendre.

A tartalmi változtatások közül elsősorban azokra utalunk, amelyek a didaktikai használhatóság javulásával szemben eszmei szempontból a romlás jelének tekintendők. Ez mutatkozik mindjárt a "nemzeti irodalom" fogalmának meghatározásánál. A 7. kiadásban erről még ez olvasható: "a nemzeti irodalom "ama művek összessége, melyekben legkiválóbban nyilatkozik a nemzet szelleme." Ugyanez a definíció most így változik: a nemzeti irodalom ama művek összesége, "melyekben legkiválóbban nyilatkozik a *nemzet lelke* (saját kiemelés: S.S.), s amelyek az egész nemzet lelkéhez szólnak." (I. k. 4. 1.) A "nemzeti lélek" és irodalom kap-

csolatát említi Beöthy a magyar irodalomtörténet korszakainak ismertetésénél is mondván: "A felosztás mélyebb alapját azok a módosulások képezik, melyeket a *nemzeti lélek fejlődése* (saját kiemelés: S.S.) mutat ama különböző politikai, művelődési, társadalmi és gazdasági hatások alatt, a melyek időről időre érik. Az irodalom a maga egészében és változásaiban ennek a léleknek állandó tulajdonságaiban és módosulásaiban való megnyilatkozása."

(I. k. 6.l.) A könyv áttekinthetőségét elősegítő kisebb változtatás a 14. és 17. fejezet két részre osztása. Az olvasmányanyag igazodik az irodalomtörténeti szöveg átdolgozásához, ennek folytán több szemelvény kicserélésére került sor. A régi irodalom vonatkozásában ez határozottan javítást jelentett, a legújabb szerzőknél viszont kifejezésre jut a konzervatívok iránti szimpátia a modernekkel szemben.³²

A forradalom (1848) utáni költészet áttekintése során a 8. kiadásban 1903-ban már nem lehetett mellőzni azokat a szerzőket, akik a tankönyv első kiadása óta eltelt negyedszázad alatt jelentkeztek a magyar irodalomban. Közülük a következők neve szerepel az 53. fejezetben: *Kiss József, Endrődi Sándor, Reviczky Gyula, Kozma Andor, Varga Gyula, Szaboleska Mihály*. Beöthy főként az Arany János követőit méltatja, a "kozmpolitákkal" kapcsolatban inkább kételyeit juttatja kifejezésre. Az új elbeszélők között ebben a kiadásban olvasható először *Baksay Sándor, Eötvös Károly, Mikszáth Kálmán és Herceg Ferenc* neve (55. fej.) Az új szerzők művei közül néhány szemelvény szintén bekerült az olvasmányok közé.³³

A 10. és 11. kiadás a lapszámozás alapján az előzőkhöz képest némi terjedelmi csökkenést mutat, ennek azonban a sűrűbb és apróbb betűs nyomás folytán technikai magyarázata van, figyelemre méltó szövegrövidítés, változtatás nem történt.³⁴ Az irodalomtörténeti szöveg és az ol-

vasmányanyag lényegében azonos a 8. kiadással. A 12. kiadás (I.k. 1917, II. 1918) a papir minőségének gyengülésén kívül a nacionalista szemlélet némi erősödését jelzi. A II. kötetnek a reformkor jellemzéséről szóló részében kurziv szedéssel itt olvasható először a következő megállapítás: "De irodalmunk legnagyobb érdeme mégis, hogy a nagy átalakulás egészen nemzeti alapon történt: hogy *amikor szabadságban, polgáriasodásban és műveltségben gyarapodtunk, ugyanakkor magyarságunkban is megerősödtünk.*" (II. k. 3. l.) A konzervatív szerzők iránti rokonszenv jele az alábbi szemelvények felvétele az olvasmányok közé: *Vargha Gyula: Játszi szeszély, Rákóczi temetése, Római elégia. Kozma Andor: A fecskéfészek, A carthagói harangok. Bárd Miklós: Alkony. Molnár Ferenc: Egy névtelen magyar bakáról.*

Az ellenforradalmi rendszer uralomra jutása után jelent meg Beőthy tankönyvének 13. kiadása. (I. k. 1919, II. k. 1920). Az előbbi kiadás változatlan szövegéhez 62. szakaszként csatlakozó 23 soros "befejező jegyzet" a II. kötetben leplezetlenül tárja föl szerzőjének reakciós társadalmi és politikai álláspontját. A vázlatos történeti helyzetkép a milleniumot tekintő nemzeti életünk fénykorának. Az attól kezdve egyre erősödő, társadalmi és politikai változásokat sürgető törekvéseket a nemzet szempontjából végzetesnek minősíti. Felelőssé teszi érte a társadalmi haladást támogató, tartalomban és formában új utakat kereső költői irodalmat is. A világháborút és az utána következő eseményeket pedig az ellenforradalmi rendszer ideológiájának és politikai gyakorlatának szellemében így értékeli: "Igy talált 1914-ben a világháború, melybe szomszédaink hitlen ádáztsága belekényszerített. Tisza Istvának nagy magyar elméje és szíve még egyszer össze tudta fogni és fel lekesíteni a magyar erőt, mely hősiségével kivívta a világ bámulatát hazánk, kulturánk és szabadságunk védelmében. Költője és áldozata Gyóni Géza. Nem is győztek le bennünket, hanem Ferenc József halála s IV.

Károly trónralépte után fokozódó belső bajok, osztályharcok és áruló izgatás miatt omlott össze hadseregünk 1918 őszén. Két lázadás, egy rémuralom, rabló oláh megszállás és az ország területe kétharmadának elvesztése megpecsételte bukásunkat. De a szörnyű katasztrófa Horthy Miklós kormányzósága alatt visszavezetett régi ideáljainkhoz, melyeknek a lirában Vargha Gyula, Kozma Andor, Bárd Miklós és Sajó Sándor, a drámában Herczeg Ferenc, a publicisztikában Rákosi Jenő és Hegedüs Lóránt adnak legbiztatóbb, legértékesebb és leghatalmasabb kifejezést. Ettől a föltámadt régi magyar irodalomtól vegyünk utmutatást, belőle merítsünk lelkesedést a nemzetszabadító és honszerző munkára, mely reánk vár." (II. k. 134. l.)

*

Beőthy Zsolt 1922. április 18-án meghalt. A nemzet halottjának tekintett és a legmagasabb társadalmi-politikai címeket, rangokat képviselő³⁵ tudósnak azonban azt a könyvét, amely szellemében és irodalmi felfogásában jól megfelelt az ellenforradalmi rendszer már csak multjára támaszkodó politikájának, egyelőre nem kívánták kivonni a forgalomból és az iskolai használatból, csupán átdolgozását tartották indokoltnak. Ezt a munkát Beőthy egyik szellemi örököse és leghűségesebb tanítványa *Kéký Lajos* végezte el.³⁶ Mesteréhez való hűségét nemcsak irodalmi és politikai felfogásának továbbvitelében, hanem egy róla szóló monográfiában is kifejezésre juttatta.³⁷ Az ő gondozásában jelent meg az Athenaeum kiadásában a könyv I. kötete 1922-ben, a II. pedig 1924-ben. Ez a 14. kiadás Kéký rövid tájékoztatója szerint az eredeti mű történeti részét a legújabb irodalom történetének kivételével minden lényegesebb változtatás és kihagyás nélkül adja, csak a sajtóhibák és adatbeli pontatlanságok kiigazítására szorítkozik. A legújabb irodalom történetét azonban az előbbi kiadásnál tovább viszi, s emiatt a lírikusok tárgyalásában a szerkezetnek némi megbontása is szükségessé vált. Kéký toldotta be

az új kiadásba a *Bartók Lajos*ról, *Komjáthy Jenő*ről, a Hét és a Nyugat írói törekvéseiről, *Peteleiről*, *Justh Zsigmond*ról, *Bródy Sándor*ról, *Benedek Elek*ről, *Werner Gyula*ról, *Szemere György*ről, *Bartók József*ről, *Móricz Zsigmond*ról, *Surányi Miklós*ról, *Csathó Kálmán*ról, *Kafka Margit*ről és *Beőthy Zsoltról* szóló részeket. Az olvasmányanyag csökkentését a megváltozott viszonyokkal (nyilván a háboru utáni nehéz gazdasági helyzettel) indokolja. Elsősorban azok a részletek maradtak ki, amelyek kötelező olvasmányokból valók s azok a nagyterjedelmű prózai szemelvények, melyeknek sem olvasására, sem olvastatására nem futja ez osztálynak igen rövidre szabott ideje.

A kisebb stiláris javításoktól eltekintve első feltűnő kiegészítés az, hogy Kéky a magyar nemzeti irodalomtörténet periodizációjának megállapításánál a Toldytól meghatározott és azóta általánosan elfogadott irodalomtörténeti korszakok mellett három fő korszakot is fölvesz, és ebben helyezi el a többi ilyen formán: I. A régi magyar irodalom korszakai. Ezen belül ugyanugy, mint az előbbi kiadásokban: a pogány kor 1001-ig, a keresztény középkor 1001-től 1526-ig, a protestáns kor 1526-1606-ig, a kat. visszahatás kora 1606-től 1711-ig, a nemzetietlen kor 1711-től 1772-ig. II. Az újabb magyar irodalom korszakai: a felújulás kora 1772-től 1820-ig, a nemzeties költészet kora 1820-től 1896-ig. III. A legújabb kor 1896-től a könyv megjelenésének időpontjáig. - Ez a korszak az előbbi kiadásokban nem szerepel, csak a 13. kiadás II. kötetének 62. fejezetében olvasható róla a fentebb már idézett inkriminált jellemzés. Ezt a szemléletet érvényesíti és viszi tovább Kéky, mikor megismétli mesterének megállapítását ifjabb íróink irodalmi egységet bontó törekvéseiről és a nemzeti hagyományoktól való eltávolodásról. (I. k. 6. 1.)

Előnyösnek tekintendő szerkezeti változtatás az átdolgozásban, hogy az előző kiadások egyes fejezeteinek végén jegyzetbe foglalt rövid világirodalmi kitekintést Kéky

beilleszti az irodalomtörténeti rész fő szövegébe. A jobb áttekintés érdekében ez a kiadás is megtartja az előbbiekben alkalmazott lapszéli szakaszcímekeket. A legfrissebb tudományos eredmények számba vételére törekvés bizonyítéka, hogy ez az 1922-es kiadás már 11 soros ismertetést közöl az akkor (1922-ben!) felfedezett ómagyar Mária-siralomról. Az egyre bővülő világirodalmi anyagnak a beépítése az irodalomtörténeti szövegbe jó lehetőség a magyar és a világirodalom összefüggéseinek érzékeltetésére, de a lexikális anyag olyan felduzzadásához vezetett, amely az iskolai tanítást rendkívül megnehezítette. A XIX. század világirodalmának ismertetésére szentelt öt oldalon például több mint 60 író neve és művének címe szerepel. (II. k. 11-16. l.)

A legújabb irodalom feldolgozása folytán némileg megváltoztatta Kéky a tankönyv II. kötetének szerkezeti beosztását: az előbbi hét helyett az irodalomtörténeti szakaszok számát kilencre emelte.

A századforduló társadalmi és politikai viszonyainak jellemzésénél Kéky is alkalmazza Beöthy fentebb idézett szövegeit: utal a milleniumi ünnepségek fényét beárnyékoló aggasztó jelenségekre, de azok okát nem a társadalmon kívül rekedtek jogos követelésében, hanem a nemzeti egységet bontó hazafiatlan törekvésekben látja. Az irodalmi irányok ismertetése jó alkalom a Nyugat körül csoportosuló írók munkásságának megbélyegzésére, "káros" hatásának hangsúlyozására. "A közsüllyedést is támogatta ez az irodalom - írja Kéky -, mely tartalomban és formában minden magyar hagyománnyal szakítva az egyénnek léha és lármás kultuszával elfordulva a nemzeti eszmétől, csak lazította nemzetünk közerejét. A magyar viszonyok merész és nyugtalanító bírálatával nemcsak a kultúra harcának igyekeztek feltüntetni irányukat, hanem a parlagi magyarság hozzákapcsolódásának a nyugathoz; pedig a nyugat komoly értékeit számunkra nem a nyugatosok fedezték fel, kulturánknak minden hajnoka ezekkel gyarapította szellemünket. Támadták ezek is nemze-

tük elmaradottságát; de támadásuknak munkás, a féltő szeretet gyötrődései közt gyakran önfeláldozásba roskadó élet adott erkölcsi alapot." (II. k. 102. l.) E bomlasztónak minősített irányzat képviselői helyett szerzőnk a nemzeti hagyományok mellett kitartó írói csoportot ajánlja követésre méltó példaként a tanulóifjúságnak.

Ezek után nem meglepetés az *Ady Endre* munkásságáról szóló következő összefoglalás: "Költészetének eszmei tartalma nagy költőkéhez képest csekély sulyu, kedélyélete szűkkörű, telve különcödésekkel, s a hangnak a korra szomoruan jellemző nyerseségeivel, erkölcsi és izlésbeli dekadenciával. Jelentősége főképpen a költői stíl reformjában s továbbfejlesztésében van. Formába akarja önteni azt is, amit csak sejteni lehet, de érzékelni nem: az ösztönélet finom megrezzenéseit. Erre a szimbolikus sejtetés eszközeit használja fel, s a költői nyelvet a legnehezebben kifejezhető érzelmi és gondolati árnyalatok kifejezésével gazdagítja. Ez azonban egészen egyéni kiválósága, s követőinél már modorosságba fult." (II. k. 106. l.) A Nyugat-nemzedék többi tagjáról /Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula/ szóló néhány soros ismertetésben ilyen éles hangú nyílt támadás nem található, velük kapcsolatban inkább hűvös objektivitásnak álcázott általános megállapításokban jut kifejezésre az ellenérzés.

A századforduló regény- és novella-, illetve drámai-roinak bemutatása ebben a könyvben (58-59.§) a lírikusokéhoz hasonló koncepció és értékrend alapján történt.

Terjedelmi okok miatt nem részletezhetjük az olvasmányok kiválasztásában végzett változtatásokat, általánosságban azonban az előbbinél jobbnak mondhatjuk, mivel a középiskolás tanulóktól nyelvileg és tartalmilag távolabb álló szemelvények helyett könnyebben megközelíthetők, hatásosabban szerepelnek benne.

A Kéky-féle kiadászítás ugyyszólván változatlan utánnyomása jelent meg Beőthy könyvének 15. s egyben utolsó kiadásaként, az I. kötet 1928-ban, a II. 1929-ben. Ez ma-

radt használatban a Beöthy szellemét leghűségesebben őrző protestáns gimnáziumokban (pl. a debreceni ref. Kollégium gimnáziumában és másokban) 1932-ig /néhol tovább is/, amikor a református gimnáziumok VII. osztályában *Zsigmond Ferenc*: A magyar nemzeti irodalom története című tankönyvének I. kötete lépett a helyébe, ezt követte 1933-ban a VIII. osztályban a II. kötet. Az állami és róm. kat. gimnáziumokban pedig már régebb idő óta a *Pintér*, ill. az *Alsóghy-Sik* irodalomtörténeti tankönyveket használták.

5. *Beöthy Zsolt irodalompedagógiai és tankönyvírói munkásságának jelentősége*

Négy évtizedes egyetemi tanári működése folyamán (1882-1922) a korabeli Magyarország tanárságának legnagyobb része Beöthy Zsolt keze alól került ki. Különleges nevelői rátermettségénél fogva rendkívüli hatással volt tanítványaira, ezért a magyar irodalmi oktatás még halála után is sokáig az ő szellemét viselte magán. Ennek okát a Nyugat tekintélyes kritikusa, *Schöpflin Aladár* így magyarázta: "Nemcsak széles látóköre volt és mély világirodalmi műveltsége, hanem egyéniségének egész stílusa is nagyobb lendületű a mai megszokottnál, s olyan presztizs sugárzott le róla, melynek hajosan tudott ellenállni bárki kortársai közül...Saját prózastilust alkotott magának kifejező eszközül"³⁸ Stílusán és kiváló szónoki képességén kívül hatásának döntő tényezője volt az is, hogy társadalmi-politikai felfogása és irodalomszemlélete minden fő pontjában összeesett a korában uralkodó politikai és társadalmi csoportok általános életnézetével, ezért el is fogadták közérvényűnek. "Az iskola és a hivatalos és félhivatalos jellegű kulturális szervezetek irodalmi hitvallása lett, amit ő hirdetett - írja tovább *Schöpflin* -, Beöthy egy kor magyar uralkodó rétegeinek a leki állapotát s gon-

dolat- és érzésvilágát fejezte ki kortársai között a legtöbb kifejező képességgel és formailag is legszebb formulázásban, innen van igen nagy hatása a maga kora közgondolkodására." /Uo./

Középiskolai és egyetemi tanítványai közül a legkiválóbbak szintén lelkesülten emlékeznek egykori tanáruk rendkívüli pedagógiai hatására. *Beke Üdön*, a későbbi híres nyelvész, a budapesti V. ker. állami főreáliskolában szerzett emlékeket (Beöthy 1875-től 1882-ig működött ott) így idézi nekrológiájában: "Gyönyörűség volt hallgatni - írja -, érezni lehetett, neki magának is gyönyörűség volt a tanítás. Lelke egész tűzét vitte bele a tanításba, magyar érzésének mélysége csendült ki minden szavából."³⁹ A költő *Oláh Udhor* pedig híres professzora egyetemi tanárságának 75. évfordulója alkalmából írta le a szónak tisztességét és társadalmi rangot kölcsönző következő tömör jellemzést: "Beöthy Zsolt egész mivolta egyetlen szóban kifejezhető: tanár."⁴⁰

Az iskolai oktatás ügyéhez közvetlenül kapcsolta Beöthyt az is, hogy 14 éven át volt elnöke az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek. Ott szerzett érdemeit *Négyesi László* a következő lelkes szavakkal méltatta: "Ez az időszak a magyar tanárság fejlődésének történetében korszakos jellegű. A tanárságban rejlő szellemi és erkölcsi erő szabad szárnyakra kelt. Eseményi lendület, a bizalom, a szeretet, az előkelőség, testvériség szelleme lett uralkodóvá, s a felekezet és jelleg szerint annyifelé tagolt magyar tanárság a nemzetiség szent oltára körül egy hitben egyesült: a magyar kultúra nemzetmegváltó hitében...Temérdek ösztönző szeretet sugárzott át lényéből a testületre: szeretet kortársai iránt, a tanítványok, hivatásuk, a tudomány és a haza iránt."⁴¹

Tudjuk, a nekrológok hitelét tulzásaik nagymértékben diszkreditálják. A tárgyilagosság érdekében mérsékelnünk kell tehát azokat a szuperlatívuszokat, amelyek közvetlenül halála után Beöthy érdemeit ugyyszólván kritikátlanul

magasztalták. De ha a szenvedélykeltést, a műveltségvágy ébresztésére való képességet, a pedagógiai hivatástudatot és a szakmai felkészültség magas színvonalát nevelői erénynek, sőt követelménynek tartjuk, akkor e tekintetben vele kapcsolatban sem lehetünk értéktagadók.

A személyes varázs mellett az életmű mérlegének elsődleges elkészítése során a fentebb elemzett tankönyv is nagy elismerésben részesült újból. Az első kiadást követő lelkesedés fél évszázad múltán sem vesztett hőfokából. *Alexander Bernát* ezt írta róla: "Magyar irodalomtörténete a mai napig az izléses előadásnak, a velős ítéletnek, a részletes tudásnak klasszikus kompendiuma, mely egyenesen *Lanson* kitűnő francia irodalomtörténete mellé állítható, a mellett tiszta magyar szellemű és egészen egyéni."⁴² Csaknem egy évtized múltán még ezen is tultesz a dicséretben *Zsigmond Ferenc*, aki 1931-ben, amikor a könyv iskolai használatát nagy anyagmennyisége miatt alig elviselhető pedagógiai tehernek érezték, így nyilatkozott róla: "Beöthy Zsolt irodalomtörténetéhez fogható jelentőségű magyar tankönyv aligha volt még, s talán nem is lesz soha. Csaknem fél évszázadon át társtalan magasságban emelkedett ki tankönyveink tömegéből, s középiskolai magyar irodalomtörténeti oktatásunknak kivételes színvonalat biztosított, hiszen ez a kézikönyv több évtizeden át egyuttal a legjobb tudományos munka is volt a maga nemében; művészi választékosságu és lendületű stilusa nemzedékek gondolkodására és fogalmazó módjára rányomta a maga bélyegét... Beöthy könyvének az volt a virágkora, mikor tanárok és diákok szóról szóra tudták elejétől végig, s egy közepes tanulóra nézve is már szégyen lett volna nem igy tudnia."⁴³

Ma a műközpontu és emócionális érzékenység fejlesztésére törekvő, az olvasóvá nevelés ügyét szolgáló irodalomtanítási koncepció eleve elutasítja a még oly rangos fogalmazásban is rögzített irodalmi méltatások, általános jellemzések és ismertetések szó szerinti reprodukáltatását. Ez nem jelenti Beöthy könyve szaktudományi és stiláris e-

rényeinek lebecsülését, de indokolja, hogy az iskolai oktatás szempontjából külön is mérlegre tegyük.

A legutóbbi időig használatban levő iskolai irodalomtörténeti tankönyvekhez hasonlóan Beöthy könyvének is fő jellemvonása a leírás és az ismeretközlés, nem pedig az önálló ismeretszerzésre való előkészítés és a hozzá szükséges didaktikai feltételek biztosítása. Vitathatatlan erénye azonban elődeihez képest, hogy az addigi kísérleteknél egységesebb, tömörebb s részletekben is gazdagabb összefoglalását nyújtotta a magyar irodalmi kultúra fejlődésének. Az irodalom fejlődéséről festett képet általános művelődéstörténeti keretbe foglalja és tömör összefoglalásokban ismerteti az irodalmunkra ható nyugati eszmeáramlatokat, nagy írói egyéniségeket. Az egyes írók munkásságát elődeitől eltérően nem tördeli szét műfajok szerint, hanem egységes egész képet fest róluk. A népköltészetet a régebbi tankönyveknél nagyobb figyelemre méltatja. Anyos, Kármán és Csokonai munkásságát elismerőbb méltánylásban részesíti, Kazinczyt és a nyelvújítást ujszerű megvilágításban tárgyalja.

Az irodalomtörténeti rész terjedelme kötetenként kb. 135-160 oldal. Ez a két éves irodalomtörténeti oktatást véve alapul heti 3 órában, látszólag nem sok. A benne szereplő rengeteg lexikális adat miatt azonban mégis rendkívül zsufolt, pozitivista jellegű, erős szelektálásra szoruló. Különösen vonatkozik ez arra az időszakra, amikor csak egy tanév állt rendelkezésre a gimnáziumban az irodalomtörténet tanítására.

A könyv emelkedett esszéstílusa kétségtelen erény a tanulók kifejező képességének fejlesztése szempontjából, a tanulást azonban igen megnehezítette. Ugyancsak az érdek közé sorolandó a legfrisebb tudományos eredmények éber figyelése és számba vétele, továbbá a legújabb irodalom képviselőinek ismertetése.

A tananyag mai értelemben vett didaktikai feldolgozottsága hiányos. Gyakorlatok, feladatok nincsenek a könyvben. A 2. kiadástól kezdve alkalmazott lapszéli vázlatpontok, továbbá a 8. kiadástól kezdve fölvevett írói arcképek, facsimilék és az egyre gondosabban válogatott szemelvényanyag azonban határozottan a didaktikai szempontok érvényesítésére törekvés nem lebecsülendő jegyei.

Beöthy könyvének ezekre a kétségtelen erényeire letörölhetetlen árnyat vet az a korában és osztályhelyzetében gyökerező korlátozottság, melynél fogva a 20. század elejével lendületbe jött irodalmi mozgalmak legnagyobb részével ellentétbe került. Helyesen állapította meg róla *Schöpflin Aladár*, hogy "az ő lényének megfelelő levegő a múlt század utolsó negyedének derült, optimisztikus és reményteljesen tevékeny levegője volt, az ő kora az a kor, amely megteremtette a modern Magyarországot, de egyuttal elő is készítette, akaratlanul és észrevétlenül, Magyarország mai lesüllyedését. A mai Magyarország nem volt az ő Magyarországa, napról-napra idegenebbül érezte magát benne."(i.h.) Nem érdektelen megjegyezni, hogy Beöthy alapvető eszmei tévedésének lényegére a maga korában leghatározottabban *Gadl Gábor* hívta fel a figyelmet.⁴⁴

J E J E G Y Z E T E K

- 1 A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Összeállította Beöthy Zsolt. I. köt. Bp. 1877, II. köt. Bp. 1878. Athenaeum, 15. kiadás I. köt. 1928, II. köt 1929, Bp. Athenaeum. Részletek jelentek meg belőle: Költészetünk áttekintése Kisfaludy Károly óta, Fővárosi Lapok, 1877. 239. sz., Néhány magyar regényíró, Pesti Napló, 1878. 235. sz. B. Kemény Zsigmond, Pesti Napló, 1878. 239. sz., A magyar népköltés és első gyűjteményei, Nemzeti Hírlap, 1879. 177. sz.
- 2 Volf György: A középiskolai magyar oktatás OKTEK 1875/76 /IX/ 1. 9.1.
- 3 Erődi Béla: A középtanodai magyar irodalmi oktatás tekintettel az új tantervre. OKTEK 1876. /IX/, 494-499, 526-530.
- 4 A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1879. évi 17630. sz. a. kelt rendelettel kiadott terv módosítva az 1883. évi 26776 és az 1887. évi 8619. sz. a. kelt miniszteri rendeletekkel.
- 5 Vö. Dr. Klamarik János: A magyaroroszági középiskolák újabb szervezete, Bp. 1893. 177. 1.
- 6 Felkai László: Kármán Mór tantervelmélete. Tanulmányok a magyar nevelés történetéből. PTI. Bp. 1957.
- 7 Klamarik i.m. 178. 1.
- 8 Klamarik i.m. 195-196. 1.
- 9 Komár Pálné: A hazai irodaomtanítás alakulásának vázlatos története a mult század 60-as éveitől 1945-ig. Tantárgytörténeti Tanulmányok I. Bp. 1960. Tankönyvkiadó, 137. 1.
- 10 Klamarik im. 180. 1.
- 11 Klamarik i.m. 230. 1.
- 12 Magyar Paedagógia, 1895. 449. 1.
- 13 Nemzet, 1890. ápr. 23. /dr. P. aláírással/ és a Magyar Középkiskola, Bp. 1890. 6.1.

- 14 Vö. Jancsó Benedek: Középiskoláink reformja, 98-99. 1.
- 15 Dortsák Gyula: A középiskolai nevelés nemzeti feladatairól. Egyetemes Közoktatásügyi Szemle, 1890.
- 16 Berghoffer József: A nemzeti irány érvényesülése a gimnázium nem sajátlag nemzeti tárgyainak körében, Egyetemes Közoktatásügyi Szemle, 1892. 409-13. 1.
- 17 Életbe léptetve az 1899. évi 32818. sz. rendelettel.
- 18 Pirchala Imre: A magyarországi középiskolák rendje, Bp. 1905. I. k. 146. 1.
- 19 Németh G. Béla: Mű és személyiség. Bp. 1970. Beőthy Zsolt, 359-371; ItK 1963. 581-590, A magyar nemzeti irodalom története IV. k. (Szerk. Sőtér István) Bp, 1965. 929-940. 1.
- 20 A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Összeállította Beőthy Zsolt. I. k. A legrégebb időktől Kisfaludy Károlyig. A középiskolák VI., VII. és VIII. osztálya számára. Bp. Az Athenaeum R. Társ. kiadása, 1877. II. k. uo. 1878.
- 21 Hon, 1877, 55, sz., Kelet Népe, 1877. 63. sz., Fővárosi Lapok, 1877. 61. sz.
- 22 1877. I. k. 270-71. 1.
- 23 1879. II. k. 458-471. 1.
- 24 OKTEK, X (1876/77) 434-438. és XIII (1879/80) 145-148. 1.
- 25 A Magyar Irodalom Története IV. Bp. 1965. 933. 1.
- 26 Az 1. kiad. 21 cm, a 2. 24 cm; az 1. kiad. I. k. 329 l., a 2. kad. I. k. 342 l.; az 1. kiad. II. köt. 324 l., 2. kiad. II. k. 322 + I-V. tart. jegyzék.
- 27 3. kiad. I. köt. 374, II. 387 l., 4. kiad. I. k. 389, II. 391 l.
- 28 A 3. és 4. kiadás mérete nem 24 cm, hanem csak 22, ezért a szövegtükör kisebb az előzőnél.
- 29 I. k. 398 l., II. k. 403 l.
- 30 I. k. 461 l., a II. 480 l.
- 31 A 8. kiadás képei: I. kötet: A königsbergi töredék /facsimile/, Margit legenda, a Szabács viadala utolsó lapja, Komjáthy B. "Szent Pál leveleinek" első lapja, Magyar István Az országokban való sok romlásoknak okairól c. művének címlapja, Részlet Pesti Mészér Gábor fa-

buláiból, Tinódi Crónikájának címlapja, Tinódi cimere, Balassi Bálint, Pázmány, Pázmány "Kalauz"-ának címlapja, Szenci Molnár: Az Institutiók címlapja, Apácai: Magyar Encyclopaedia címlapja, Zrínyi nagy portréja aláírásával, a Szigeti veszedelem címképe, Gyöngyösi arcképe, aláírása, II. Rákóczi Ferenc, Bod Péter, a Magyar Athénás címlapja, Mikes, Bessenyei aláírása és az Agis tragédiája címlapja, Révai Miklós, Virág Benedek, Dugonics, az E-telka címlapja, Gvadányi, A peleskei nótárius címlapja, Bacsányi, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Kazinczy, Kazinczy kézirata, a Mondolat címlapja, Berzsenyi, A magyarokhoz I. szakasz, Kölcsey, Kölcsey kézirata.
II. kötet: Kisfaludy Károly képe és kézirata, Katona, Fáy, Vörösmarty, Czuczor, Garay, Bajza, Vachott, Sárossy, Jósika, Eötvös képe és kézirata, Kemény képe és kézirata, Erdélyi, Kriza, Tompa és kézirata, Petőfi képe és kézirata, a Nemzeti dal első nyomtatott példánya, Arany képe és kézirata, Szigligeti, Gyulai, Szász Károly, Tóth Kálmán, Vajda, Arany, Madách, Az ember tragédiájából, Jókai, Széchenyi, Széchenyi kézirata, Kossuth képe és kézirata, Deák képe és kézirata, Salamon Ferenc, Gregus, Toldy Ferenc.

- 32 A 8. kiadásban 53 új szemelvény került be a régebbiek helyére.
- 33 A forradalom utáni költők közül elsősorban a konzervatívok szemelvényei szerepelnek (Kozma, Vargha, Szabolcska, Baksay, Eötvös Károly stb.)
- 34 10. kiad. 1909. I. k. 360, II. k. 376 l., a 11. kiad. 1913. Terjedelme azonos a 10.-kel.
- 35 Pázmány Péter Tudományegyetem ny.r.tanára, volt rektora, a bölcs. tud.kar többszörös dékánja, a magyar főrendi ház tagja, c. miniszteri tanácsos, a Kisfaludy Társaság elnöke, a MTA r. tagja, a Petőfi Társaság tiszt. tagja, a dunamelléki ref. egyházkerület tanácsbírája, a pápai főiskola világi gondnoka.
- 36 Kéky Lajos (1879-1946) Előbb budapesti gimnáziumokban tanított, 1917-ben a Színművészeti Akadémia tanára lett. Főleg a magyar nemzeti klasszicizmus korának költőivel foglalkozott.
- 37 Kéky Lajos: Beőthy Zsolt (Költők és Írók. Élet és jellemrajzok az irodalom köréből.) Bp. 1925.
- 38 Schöpflin Aladár: Beőthy Zsolt, Nyugat 1922. 565-567.
- 39 Beke Ödön: Beőthy Zsolt a középiskolában. Az Ujság, 1922. 89. sz.

- ⁴⁰ Oláh Gábor: Beőthy Zsolt (1882-1907) , Budapesti Hírlap, 1907. 78. sz. és Irői arcképek. 21. 1.
- ⁴¹ Négyesi László: Beőthy Zsolt, Bpesti Szle, 1922. 49-54. 1.
- ⁴² Alexander Bernát: Beőthy Zsolt, Az Ujság, 1922. ápr. 28.
- ⁴³ Zsigmond Ferenc: A magyar irodalomtörténet-tanítás alkalomszerű problémája. Prot. Tanügyi Szemle, 1931. 360. 1.
- ⁴⁴ Gaál Gábor: Beőthy Zsoltról. Jövő, 1922. ápr. 19. sz.